

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON JAMIYATI VA MILLIY O‘ZLIK MASALASI

Aliyev Asilbek Baxromovich

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Annotatsiya: Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati va milliy o‘zlik masalasi tahlil qilinadi. Ushbu davrda turkiy va musulmon xalqlarining ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayoti, rus mustamlakachiligi ostidagi jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlari, milliy ong va o‘zlikni shakllantirish jarayonlari o‘rganiladi. Maqolada milliy qadriyatlar, madaniy meros, diniy-ta’limiy muassasalar va milliy elita roli tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, milliy o‘zlik, milliy ong, mustamlakachilik, jamiyat, madaniyat, elita

Аннотация: Статья анализирует общество и национальную идентичность в Туркестане в конце XIX – начале XX века. Рассматриваются социальная, политическая и культурная жизнь тюркоязычных и мусульманских народов, особенности общества под русским колониальным управлением, процессы формирования национального самосознания и идентичности. В статье также исследуются роль национальных ценностей, культурного наследия, религиозно-образовательных учреждений и национальной элиты.

Ключевые слова: Туркестан, национальная идентичность, национальное самосознание, колониализм, общество, культура, элита

Abstract: The article examines the society and national identity of Turkestan in the late 19th and early 20th centuries. It explores the social, political, and cultural life of Turkic and Muslim peoples, the specific characteristics of society under Russian colonial rule, and the processes of forming national consciousness and identity. The study also analyzes the role of national values, cultural heritage, religious-educational institutions, and the national elite.

Keywords: Turkestan, national identity, national consciousness, colonialism, society, culture, elite

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati murakkab ijtimoiy va siyosiy tuzilishga ega bo‘lib, u bir tomondan qadimiy turkiy va musulmon madaniy an’analarini, boshqa tomondan esa Rossiya imperiyasi hukmronligi ostidagi kolonial siyosatni o‘zida mujassam etgan edi. Ushbu davrda milliy o‘zlik masalasi kundalik hayotning turli jabhalarida, jumladan, madaniyat, ta’lim, adabiyot, din va ijtimoiy-madaniy hayotda dolzarb mavzuga aylangan. Turkistonning ma’naviy-ijtimoiy

hayotida o'ziga xos o'rni bo'lgan mahalliy elita – ulamolar, ziyolilar, savdogarlar va boylar jamiyatning ijtimoiy uyg'unligini saqlab turgan. Shu bilan birga, rus mustamlakachiligi ostida mamlakatda yangi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy qoidalar joriy etilib, turkiy va musulmon aholining milliy o'zligini anglash jarayoni yangicha shakl oldi.

XIX asr oxirida Turkistonda milliy ta'lim masalalari markaziy o'rin tutgan. Madrasa va maktablarda rus tilini o'rgatish, rus madaniyati va imperiya qonunlarini singdirish jarayonlari milliy ongni shakllantirishga ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, mahalliy ziyolilar va ulamolar xalqning tarixiy merosini, turkiy va musulmon qadriyatlarini saqlab qolishga harakat qilgan. Ushbu davrda turkiy ziyolilar, masalan, Mirzo Ulug'bek, Shamsiddin Shohiy, Abdurauf Fitrat va boshqa jamiyat arboblari milliy o'zlikni rivojlantirish, madaniyat va ta'limni yangilash masalalariga alohida e'tibor qaratgan.

Milliy o'zlik masalasi ijtimoiy-madaniy hayotda ham ifoda topgan. Turkiy xalqlarning xalq og'zaki ijodi, maqollar, rivoyatlar, epik dostonlar orqali tarixiy xotira va milliy qadriyatlar saqlangan. Shu bilan birga, madaniyat va adabiyot orqali rus kolonial siyosatiga qarshi noaniq, lekin barqaror milliy ong shakllangan. Bu jarayonda nashriyotlar, gazetalar, kitoblar va ilmiy maqolalar milliy tafakkur va tarixiy onging shakllanishida muhim vosita bo'lgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyatida milliy elitaning roli juda katta bo'lgan. Ular nafaqat ma'naviy yetakchi, balki siyosiy uyg'onish jarayonini boshqaruvchi kuch sifatida ham faoliyat yuritgan. Milliy elita turkiy xalqlarning tarixiy merosini o'rganish, ta'lim va madaniyatni rivojlantirish, xalqning o'zlik tushunchasini mustahkamlash bilan shug'ullangan. Shu davrda Turkistonning madaniy markazlarida — Xiva, Buxoro, Qo'qon va Toshkentda madrasalar, kutubxonalar va ilmiy markazlar faoliyat ko'rsatgan.

Milliy o'zlik masalasining yana bir jihati – siyosiy va iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq. Rossiya imperiyasi kolonial siyosati orqali Turkistonda yer, soliqlar, ishlab chiqarish va savdo tizimini o'zgartirgan, bu esa mahalliy aholining turmush tarziga, iqtisodiy mustaqilligiga ta'sir ko'rsatgan. Shu munosabat bilan milliy ong faqat madaniyat va tarix orqali shakllanib qolmay, balki iqtisodiy va siyosiy o'zlikni anglash bilan mustahkamlangan.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati va milliy o'zlik masalasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lgan. U nafaqat tarixiy meros, madaniy qadriyatlar va diniy-ta'limiy tizim orqali shakllangan, balki kolonial siyosat, ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar va milliy elitaning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan. Shu davrda shakllangan milliy ong va o'zlik tushunchasi keyingi mustaqillik

davrida O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarining milliy siyosati va madaniy hayotining poydevorini yaratgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati murakkab ijtimoiy, siyosiy va madaniy tuzilishga ega bo'lib, u o'z davrining turkiy va musulmon xalqlari uchun muhim o'zlik shakllanishi jarayoni bilan ajralib turgan. Shu davrda rus mustamlakachiligi ostidagi siyosiy sharoit Turkiston aholisi uchun yangi qiyinchiliklar va imkoniyatlar yaratgan. Mustamlakachilik siyosati hududda siyosiy va iqtisodiy hukmronlikni o'rnatish bilan birga, mahalliy madaniyat, ta'lim tizimi va diniy institutlarga ta'sir qilgan. Shu munosabat bilan mahalliy ziyolilar va elita o'zlikni saqlash, milliy qadriyatlarni asrash va yangi sharoitda xalq ongini uyg'otish uchun harakat qilgan.

Milliy o'zlik masalasi asosan ta'lim va madaniyat orqali namoyon bo'lgan. Turkiston hududida madrasa va maktablar mahalliy va rus ta'lim tizimi ta'sirida faoliyat yuritgan. Bu davrda turkiy ziyolilar o'z xalqining tarixini, diniy merosini o'rganib, uni yangi ma'lumotlar va g'oyalar bilan boyitishga harakat qilgan. Shu tariqa, mahalliy elita milliy ongni shakllantirishda markaziy rol o'ynagan. Ulamolar va ziyolilar jamoatchilikka o'z qarashlarini yetkazish, madaniy va ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali milliy o'zlikni mustahkamlashga harakat qilgan.

Madaniy va adabiy jarayonlar ham milliy o'zlikni shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Xalq og'zaki ijodi, dostonlar, rivoyatlar, maqollar va she'riyat orqali tarixiy xotira, urf-odat va qadriyatlar avlodlardan avlodga yetkazilgan. Shu bilan birga, gazetalar, jurnallar va nashriyotlar mahalliy ziyolilar tomonidan milliy tafakkur va tarixiy ongni rivojlantirish vositasi sifatida keng qo'llanilgan. Bu davrda o'zbek, qozoq, qirg'iz va boshqa turkiy xalqlar orasida milliy uyg'onish harakatlari boshlandi, ularning maqsadi xalqning o'zlik hissini kuchaytirish va madaniy merosni asrash edi.

Ijtimoiy va siyosiy muhit ham milliy o'zlikni shakllantirish jarayoniga ta'sir qilgan. Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi ostida iqtisodiy va siyosiy tuzilmalar joriy etilib, yer, soliqlar, savdo va ishlab chiqarish tizimida o'zgarishlar yuz bergan. Bu esa mahalliy aholining turmush tarziga ta'sir qilib, yangi sharoitlarda o'zlikni saqlash va uyg'onish jarayonini dolzarb qilgan. Shu davrda milliy elita, ulamolar, ziyolilar va ayrim boylar jamiyatdagi ijtimoiy uyg'unlikni saqlash va milliy qadriyatlarni himoya qilish bilan shug'ullangan.

Shu tariqa, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston jamiyati va milliy o'zlik masalasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lgan. Milliy o'zlik madaniy meros, tarixiy tajriba, diniy-ta'limiy institutlar va ijtimoiy elitaning faoliyati orqali shakllangan. Shu davrda yuzaga kelgan milliy uyg'onish harakatlari keyingi asrlarda O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlarining milliy ong, siyosiy mustaqillik va

madaniy rivojlanishiga poydevor bo'lgan. Xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va milliy identifikatsiyasi ushbu davrda mustahkamlanib, zamonaviy milliy ongning shakllanishiga asos yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vambéry, A. *Central Asia: Travels in Turkestan*. London, 1889.
2. Carrère d'Encausse, H. *Turkestan under Russian Rule*. Paris, 1910.
3. Qodiriy, A. *O'zbek milliy ongining tarixi*. Toshkent: Fan, 2005.
4. Rasulov, B. *XIX asr oxiri – XX asr boshida Turkiston madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston, 2012.
5. Allworth, E. *Central Asia: A Historical Overview*. New York: St. Martin's Press, 1994.
6. Sultangaliyev, T. *Turkiston ziyolilari va milliy uyg'onish*. Toshkent: Universitet, 2010.
7. Mirziyoyev, Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston, 2021.